

до 16 лет, в установлении уголовной ответственности шляхтича за убийство простого человека, отсутствии клеймения преступников, более высокой ответственности за преступления против женщин, сравнительно небольших сроках тюремного заключения.

Литература

1. Владимирский-Буданов М.Ф. Очерки из истории литовско-русского права. – К., 1889 – 1890.
2. Демченко Г.В. Наказание по литовскому статуту. – К., 1894.
3. Кистяковский А. Права, по которым судится малороссийский народ: Очерк исторических сведений о своде законов, действующем в Малороссии. – К., 1879.
4. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. – СПб., 1894.
5. Максимейко Н.А. Русская Правда и литовско-русское право. – К., 1904.
6. Статут Великого князівства Литовського 1566 року // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2 / За ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.І. Панькова. – О.: Юрид. літ., 2003.
7. Статут Великого князівства Литовського 1588 року // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3, кн. 1 / За ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А.І. Панькова. – О.: Юрид. літ., 2004.
8. Юхо И.А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. – Минск, 1978.

УДК 340.15(477)“1743”:343.22

Т.О. Остапенко

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА «ПРАВАМИ, ЗА ЯКИМИ СУДИТЬСЯ МАЛОРОСІЙСЬКИЙ НАРОД» 1743 р.

Здобуття Україною незалежності викликало велику увагу представників вітчизняної історико-правової науки до проблем історії українського права, зокрема – історії кримінального права. Збільшенню уваги до дослідження спірних і недостатньо висвітлених у науці питань історії кримінального права України сприяють і важливі зміни в сучасному вітчизняному кримінальному праві, що стало наслідком прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу України. Отже, актуальним виглядає дослідження поняття суб'єкта злочину з погляду історії за однією з найважливіших правових пам'яток України XVIII ст. – «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року.

Основною метою запропонованої статті є з'ясування та аналіз рівня розвиненості поняття суб'єкта злочину в кримінальному праві України XVIII ст. за Кодексом 1743 р. І для розкриття вказаної мети приділено увагу вирішенню таких завдань:

- 1) характеристика поняття суб'єкта злочину;
- 2) визначення його основних рис з урахуванням впливу існуючого в досліджуваний період в Україні суспільного ладу.

Слід зазначити, що поняттю суб'єкта злочину за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» в історико-правовій науці спеціальних праць присвячено не було. Поняття суб'єкта злочину вчені досліджували в контексті

вивчення історії кримінального права України. Зокрема, такими є праці Я. Падоха «Нариси історії українського карного права» (1951 р.), «Давнє українське судове право» (1949 р.), А. Яковліва «Український кодекс 1743 р.» (1949 р.). Аналіз цих праць свідчить, що деякі питання, пов'язані з розвитком поняття суб'єкта злочину, були визначені недостатньо. Це, наприклад, стосується вирішення проблеми ознак спеціального суб'єкта злочину, виявлення обставин, що пом'якшували покарання, обсягу відповідальності іноземців.

Аналіз норм Кодексу 1743 р. дає можливість визначити загальні ознаки суб'єкта злочину в кримінальному праві України XVIII ст. Треба зазначити, що законодавець до суб'єкта злочину відносив виключно людину. Так, у главі I, арт. 1 суб'єктами, які в разі вчинення злочину можуть нести кримінальну відповідальність, називають «обыватели», «жители», «люде» [1]. Укладники «Прав, за якими судиться малоросійський народ» встановили рівну відповідальність як підданих російської корони, так і іноземців. Тобто суб'єктами злочину вважались як місцеві мешканці («природные малороссияне»), так і «нездешные жители», «кои из иностранныхъ в Малой Россіи жительствоуютъ, да и пріежжіе заграничные всякого званія люде» (глава I, арт. 1, п.2) [1].

За Кодексом 1743 р. суб'єктом злочину вважалася особа будь-якого стану. Норми правової пам'ятки до суб'єктів злочину відносять осіб «всякого чина и достоинства, не выключая никого, от вышнихъ до нижнихъ, духовнаго и мирского, воинскаго и гражданскаго, малоросійский обыватели и весь без изытия малоросійский же народ» (глава I, арт. 1, п. 1) [1]. Отже, суб'єктами злочину могли бути як вільні, так і представники кріпацького стану. Тому слід погодитись з думкою Я. Падоха, який зазначає, що «і повні невільники, і кріпаки в карному праві зберігали людську особовість... їх карні вчинки підпадали під розгляд і покарання публічного суду» [3, с. 65].

Іншою загальною ознакою суб'єкта злочину був вік, з якого могла наставати кримінальна відповідальність. У главі XX, арт. 44, п. 7 зазначається, що за вчинення вбивства, заподіяння поранення або скоєння будь-якого іншого злочину, за що передбачена смертна кара, неповнолітні (хлопці – до 16 р., дівчата – до 13 р.) від карі на горло звільняються. Усі штрафи та відшкодування на користь потерпілого сплачують батьки із своїх статків або опікуни з майна неповнолітнього [1]. Але неповнолітні, що вчинили зазначені вище протиправні діяння, відповідальність все ж несли. Її обсяг, як видно з норм Кодексу 1743 р., визначався у кожному конкретному випадку «по разсмотрению судейскому» (глава XX, арт. 44, п. 7) [1]. В іншому місці Кодекс 1743 р. передбачає, що за вчинення крадіжки відповідальність неповнолітнього полягала в побитті його «плетми или розгами», але він звільнявся від смертної карі (глава XXIV, арт. 10) [1].

Наведені вище норми правової пам'ятки свідчать, що проблема вікової межі кримінальної відповідальності була у XVIII ст. у стані розроблення, і погляди законодавця на дану проблему були суперечливими. З одного боку, можна говорити, що укладачі Кодексу 1743 р. встановлюють вік, з настанням якого особа вважалась суб'єктом злочину, з іншого – особи, що не досягли віку, з якого могла наставати кримінальна відповідальність, все ж мали до неї притягуватись, але

міра покарання визначалась нечітко. Її уніфікація в нормах Кодексу відсутня. Рішення щодо таких неповнолітніх приймали судді, очевидно, виходячи з особи правопорушника, власного здорового глузду тощо.

Норми «Прав, за якими судиться малоросійський народ» визначають і категорію осіб за віком, що повністю звільнялися від будь-якого покарання. До цієї категорії належали старі люди, «которые от глубокой старости проходят в детоумие и подобное малым детям обхождение». Як зазначається у главі XX, арт. 44, п. 7, «таковымъ престарелимъ никакого наказания уже чинить не надлежитъ» [1].

Іншою загальною ознакою суб'єкта злочину є його осудність. Норми Кодексу визначають категорії осіб, які за станом здоров'я за наявності певних умов звільнялися або притягалися до кримінальної відповідальності. До першої категорії законодавець відніс «людей лишенихъ ума и природныхъ дураковъ» (глава XX, арт. 44, п. 2) [1]. Як вважає Я. Падох, це – особи, що «позбавлені змоги розуміти свої вчинки або ними керувати, тобто з хворобою інтелекту або волі, чи від народження («природні дураки»), чи в наслідок розумової хвороби («лишені ума»)» [3, с. 65]. На думку А. Яковліва, до них слід віднести людей, що мають «а) природні дефекти душевного й розумового розвитку взагалі; б) хворобу божевілля» [4, с. 156]. Таких осіб з метою запобігання вчиненню ними злочинів слід було тримати під суворим наглядом в особливих місцях – «в крепкомъ заключении и под бережениемъ добрымъ» (глава XX, арт. 44, п. 2) [1]. Якщо особа не перебувала під наглядом і вчинила злочин, то звільнялась від покарання. Коли ж психічно хворий, перебуваючи під наглядом, втече, а після цього скоїть суспільно небезпечне діяння, то він притягується до кримінальної відповідальності, але міра покарання істотно зменшується. Кодекс 1743 р. передбачає, що така особа звільняється від смертної кари, яка замінюється на тюремне ув'язнення строком від 6 місяців до 1 року та 6 тижнів із сплатою відшкодування потерпілому з її майна (глава XX, арт. 44, п. 2) [1]. Як бачимо, погляди законодавця на проблему неосудності були суперечливими. Ця суперечливість виявлялась у тому, що психічно хвора людина за деяких умов все ж могла бути притягнута до кримінальної відповідальності. Такою умовою була, власне, поведінка психічно хворої людини – втеча з місця, де за нею здійснювався нагляд.

Другу категорію складали особи, які були розумово хворі, але час від часу в них поновлювалась свідомість. Якщо особа вчиняла злочин у період, коли «недугъ возобновился», то її слід було тримати у спеціальних місцях довічно і вона звільнялась від будь-якого покарання (глава XX, арт. 44, п. 3) [1].

Аналогічними є наслідки для того, хто вчинив злочин у стані осудності, але потім знов, за термінологією Кодексу 1743 р., «пришелъ бы в безумство». При цьому законодавець визначає умову звільнення від кримінальної відповідальності: особа має перебувати у хворобливому стані постійно. Коли ж особа одужала, то вона вважається злочинцем «и тогда оного в доброй памяти сущаго казнить или наказивать» (глава XX, арт. 44, п. 4) [1].

Говорячи про осудність, не можна обминути питання щодо вчинення злочину особою у стані сп'яніння. Так, у главі XX, арт. 44, п. 9 законодавець визначає, що

вчинення будь-якого злочину у стані сп'яніння не виключає кримінальної відповідальності, але така обставина при визначенні міри покарання є пом'якшуючою. У такому разі «убийство или другое преступление, может причтено быть ему за прямое случайное, а не умышленное», відповідно злочинець звільняється від смертної кари чи від «другого равного тому злодеянию наказания», але він мав відшкодувати потерпілому заподіяну злочином шкоду [1].

Аналіз Кодексу 1743 р. дає підстави говорити про можливість виділення ознак спеціального суб'єкта злочину. Зокрема, це – родинні або сімейні відносини. У главі XX ціла низка артикулів присвячена характеристиці вбивств, які могли вчинити батьки щодо дітей, діти проти батьків, заподіяння смерті брату або сестрі, або іншим родичам, дружині або чоловікові (арт. 5-7) [1].

Ще однією ознакою була судимість. Так, у главі XXIV, арт. 8, п. 1 зазначається, що «который бы воръ и по ономъ трикратномъ наказании былъ паки на воровстве пойманъ, таковой имеетъ быть повешень» [1]. Тобто в даному артикулі йдеться про покарання особи, яка вчинила крадіжку, маючи за скоєння цього виду злочину вже три судимості.

Іншою ознакою є наявність службових відносин. У главі XX, арт. 8, п. 2 говориться про вчинення злочинів проти особи з боку підлеглого щодо «командира своего или какого-нибудь чиновного человека» [1]. Також ознакою спеціального суб'єкта злочину за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» є відносини підданства. Зокрема, у главі XX, арт. 8, п. 1 вказується на правові наслідки вбивства, поранення, побоїв, що вчиняли проти своїх господарів залежні від них особи (піддані, слуги) [1].

Наступною ознакою була стать злочинця. Так, арт. 10, 11 глави XXIII визначають покарання для осіб жіночої статі, що вбили своїх дітей, «блудно прижитыхъ», або підкинули під чийсь будинок чи залишили «в другомъ какомъ жилищомъ месте» [1].

Нарешті, ознакою спеціального суб'єкта злочину за Кодексом 1743 р. була професія або певна посада. Зокрема, військовий командир мав понести покарання в разі, якщо без поважних причин відпускав з війська або залишав вдома під час військового походу своїх підлеглих (глава V, арт. 10, п. 2) [1]. Кримінальній відповідальності підлягали судові чиновники (судді, возні, писарі, канцеляристи), які умисно фальшували документи або вчиняли «другие какие преступления, противно указамъ, правамъ, должности и присяге своей», «противно своей должности» (глава VII, арт. 6, п. 9, арт. 8, п. 7; глава VIII, арт. 37, п. 2) [1]. Покарання передбачалось і в разі халатного ставлення тюремних наглядачів («за ихъ недосмотромъ и небрежениемъ») до своїх обов'язків: наглядати за ув'язненими, не допускати їх втечі тощо (глава VII, арт. 22, п. 4) [1].

Отже, із сказаного вище можна дійти таких висновків. По-перше, поняття суб'єкта злочину в кримінальному праві України XVIII ст. було достатньо розвиненим. Про це свідчить наявність виявлених у результаті дослідження загальних ознак суб'єкта злочину: ним могла бути тільки фізична особа – як місцевий мешканець, так і іноземець незалежно від соціального походження; суб'єктом злочину визнавалась особа, що була осудна і досягла певного віку.

Високий рівень розвиненості поняття суб'єкта злочину відображався й у детальному описі в нормах Кодексу 1743 р. правових наслідків для особи, що вчинила злочин, перебуваючи у стані неосудності, а також різноманітності ознак спеціального суб'єкта злочину: родинних, сімейних, службових відносин; відносин підданства; судимості; статі; професії чи посади.

По-друге, можна визначити основні риси поняття суб'єкта злочину в кримінальному праві України XVIII ст. за Кодексом 1743 р. До них слід віднести: демократизм, адже суб'єктом злочину визнавались усі мешканці держави без огляду на соціальне походження, до кримінальної відповідальності притягувались як піддані російського монарха, що проживали в Україні, так і іноземці; суперечливість у поглядах законодавця на проблему осудності за віком та станом здоров'я (притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не досягли віку, з якого вона могла наставати, до того ж міра покарання визначалась нечітко; притягнення до кримінальної відповідальності психічно хворих людей залежало за деяких умов від характеру їхньої поведінки). Характерною особливістю досліджуваного поняття за Кодексом 1743 р. є наявність деяких ознак спеціального суб'єкта злочину, на що вплинув існуючий в Україні у XVIII ст. суспільний лад. Однією з цих ознак є відносини підданства, адже в Україні у XVIII ст. поширилось кріпацтво, повна залежність кріпаків відобразилась і в кримінально-правовій сфері, зокрема в кримінальній відповідальності підданих за скоєні проти своїх панів злочини.

Література

1. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / Нац. Академія наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 1997. – 547 с.
2. Гурій О.І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). – К., 1994.
3. Падох Я. Нарис історії українського кримінального права. – Мюнхен, 1951. – 128 с.
4. Яковлев А. Український кодекс 1743 р.: «Права, по котрымъ судится малороссийский народъ» // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1949. – Т. 159. – С. 5-210.

УДК 348.5

К.А. Голдакова

ЦЕРКОВНИЙ СУД І ПРАВОСЛАВНЕ ДУХІВНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ

На жаль, в сучасному світі практично ніхто не знає церковних канонів і стара церковна практика також канула в лету. Серед духівництва також фактично не залишилося досвідчених людей і майже зовсім немає в публіці.

Але даний збіг обставин не повинен ніяк відображатися на значенні і визначенні важливості духовного суду, оскільки від нього залежить клір, «а від хорошого або